

Csíki András

## Ütközés és folytonosság (I.)

### Az erdélyi magyar irodalmi sajtó harmadik újakezdése

A határon túli magyar irodalmi sajtóval foglalkozó tanulmánynak több tudományterület eredményeit kell hasznosítania. A sajtó- és irodalomtörténet, a történelemtudomány mellett esztétörténeti és szociológiai folyamatokat is számba kell vennünk ahhoz, hogy komplexitásában láthassuk az eseményeket és fejlődési tendenciákat. Jelen írás az irodalmi sajtót a média egészének szerves részeként kezeli és megpróbálja azonosítani a legfontosabb tényezőket, melyek befolyásolták és befolyásolják annak működését. A tanulmány célja, hogy az olvasó számára könnyebben legyen értelmezhető az erdélyi magyar irodalmi folyóiratok világa, melyben ott vannak a nagy múltú, jogutódláson átesett, hagyományos kultúrközpontokban működő lapok (**Kolozsvári Helikon, Látó**), a 20. század elejének partiumi szellemi központjaiban viszonylag frissen alapított periodikák (**Várad, Irodalmi Jelen**), — erdélyi viszonylatban — új művelődési központokban, mint Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen (**Székelyföld, Erdélyi Toll**) alapított újságok és melyben, hol ilyen, hol olyan formában, jelen van az olyan nagy hatású irodalmi közösség (?) is, mint az **Előretolt Helyőrség**.

Problémás az erdélyi magyar, vagy a romániai magyar irodalom és irodalmi sajtó fogalomhasználata. Az egyetemes magyar irodalom és a regionális el- vagy leágazások közötti kapcsolatról, a Magyarország határain túl születő irodalmi alkotások összmagyar irodalmi koordinátarendszerben való elhelyezkedésével is foglalkoznunk kell.

Erdélyi magyar kisebbségi sajtóról az I. világháborút követően beállt határmódosulást követően beszélhetünk, a magyar nyelvű sajtó erdélyi jelenléte azonban évszázados múltra tekint vissza<sup>1</sup>. A 19. század harmadik harmadáig elmond-

---

<sup>1</sup> Az első magyar nyelvű erdélyi hírlap az *Erdélyi Hírmondó* 1790. áprilisában jelent meg Nagyszebenben.

---

---

ható, hogy vagy nem a magyar többségű régiókban (pl. Szászföld), vagy nem megfelelő időpontban történtek meg a lapalapítások (forradalmi időszak).

A Kiegyezés után, elsősorban az 1890-es évektől kezdődően nagyon sok helyi lap jelent meg, ami tekintve, hogy a sajtópiacot a budapesti lapok uralták, óhatatlanul alacsony minőséget eredményezett. Ezzel kapcsolatban szokták megemlíteni az — Erdély egyes régióiban napjainkban is megfigyelhető — ún. mócsi-szindrómát<sup>2</sup>, ami rávilágít arra, hogy a századforduló erdélyi sajtója sokszor a klientúra-építés és az országos pártpolitika lokális küzdelmeinek terepe volt. Egy évtizeddel az impériumváltás, közvetlenül a húszas évek sajtóvirágkora után Gaál Gábor, a *Korunk* főszerkesztője, jogosnak érezte, hogy az erdélyi jelzöt elhagyva, romániai magyar irodalomról beszéljen (Kántor—Láng, 1973, 5.). Ez mindent egybevetve jogosnak is tűnik, hiszen Románia területén, de Erdélyen kívül nagy számban éltek magyar nemzetiségűek<sup>3</sup>, másfelől a román társadalom és kultúrmilió hatása is egyértelmű volt.

1989-et a romániai magyar kisebbség szempontjából harmadik újrakezdésnek kell tekintenünk — 1920, majd a II. bécsi döntést követő területi visszarendezés után —, mely izgalmas eszmetörténeti folytonosságok és ütközések kiindulópontja Erdély irodalmi életében.

### Az erdélyi magyar irodalom értelmezési lehetőségei

Az I. világháború utáni határmódosulások következtében kialakul a magyar irodalom policentrikus modellje (anyaországi, emigrációs, kisebbségi magyar irodalom), mely alapvetően abban tér el a többközpontú nyelvi kultúráktól (pl. angol, francia, német), hogy ez esetben nemzetiségi különbségekről nem beszélhetünk (Pomogáts, 1992, 8.).

A II. világháborút követően a magyar nemzetiség egyre erősebben integrálódik Románia társadalmába, melynek következtében tovább bonyolódik a 30-as évek elején elkezdődött erdélyi irodalom versus összmagyar irodalom vita<sup>4</sup>. Ebbe a diskurzusba tartozik a Magyar Írószövetségben 1968-ban megfogalmazódó „kettős kötődés elmélet”, mely azon alapszik, hogy a kisebbségben élő magyar író egyfelől egy etnikai-nyelvi-kulturális, másfelől egy állampolgári-társadalmi elvárásrendszerben mozog, azaz egy adott irodalmi alkotásnak tekinthetjük az ontológiai jellegét, másrészt az intézményi oldalát. Pomogáts ezen elmélettel kapcsolatban idézi Kányádi Sándornak a bécsi Pen Clubban tartott előadásán

---

<sup>2</sup> A mezőségi Mócs (Mociu) 1907-ben két hírlappal rendelkezett, holott a 2200 lakosú községben nem volt vasútállomás.

<sup>3</sup> A hatvanas évek végétől, hetvenes évek elejétől érvényesülő centralizáció következtében Bukarest magyar irodalmi és sajtóközponttá válik.

<sup>4</sup> Ravasz László cikke nyomán merül fel az erdélyi és az anyaországi irodalom viszonyának kérdésköre (1928-ban az ún. schisma-pör).

---

---

adott definícióját: „*Íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége — nyelve, hagyományai: magyar... Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége ...*” (Pomogáts, 1992, 15.)

Érdeemes a kisebbségekhez kapcsolódó nemzeti irodalmak értelmezési lehetőségeinek új eredményeit is megvizsgálunk. Papp Ágnes Klára meglátása szerint a kérdést úgy kell megfogalmazni, hogy mi az erdélyi magyar irodalom, hogy mit jelent kisebbségnek lenni a mai világban, és mindenütt a magyar nyelvterületen. Szerinte a régóta zajló vita lényege az önmeghatározás, amiben csak részkérdés az egyetemes magyar irodalomhoz való viszony, a hangsúly a centrális kánonba való bekerülésen van. A téma vizsgálatához sok tanulsággal szolgálhatnak a gyarmati sorból felszabadult nemzetek, országok kultúrájának vizsgálatai. Ezzel kapcsolatban idézi a szerző Stuart Hall gondolatait a diaszpórákban élők kulturális identitásáról: „*Kénytelenek megtalálni a hangot az új kultúrákkal, amelyekben laknak, anélkül, hogy asszimilálnának és teljesen elveszítenék korábbi azonosságukat. Magukon hordják azoknak a sajátos kultúráknak, hagyományoknak, nyelveknek és történelmeknek a nyomait, amelyek alakították őket. A különbség az, hogy nem egységesek a régi értelemben, és soha nem is lesznek azok, mert visszavonhatatlanul több történelem és kultúra összefonódásának eredményei, ugyanabban az időben több »otthonhoz« ... tartoznak...*” (Hall, 1997, 83.)

A kisebbségi létviszonyok között egy ún. fordítás jellegű identitás jön létre, amennyiben az adott kultúra különböző kultúrkörök, tapasztalatok, hagyományok stb. közötti fordítást kénytelen megvalósítani. A fordítással érintett területek: a tradicionális kisebbségi irodalom és a kapcsolódó ideológiák<sup>5</sup>, az anyaország kultúrája és kánonjai, a többségi kultúra, melynek nemzeti és kulturális nyelvét is használnia kell, valamint a kisebbségi lét hétköznapi tapasztalatai. Ez a hibrid és összetett kultúraértelmezés az erdélyi kisebbség irodalmának új fajta elemzési lehetőségeit nyitja meg (Papp, Bárka, 2010/3, 67.).

Balázs a kisebbségi irodalom értelmezése során Gilles Deleuze és Félix Guattari „kisebbségi irodalom”-konceptióját<sup>6</sup> segítségül hívva állapítja meg annak alapvető vonásait (Deleuze-Guattari, 2003, 1-9.). Az elmélet alapján annak esszenciális elemei a következők: a (nyelvben tetten érhető) távolságérzés, a személyes ügyek politikumhoz való kapcsolódása, valamint a kisebbségi irodalom kollektív értéket jelentő volta. Ebből a kisebbségi („minor”) nyelvhasználat alternatívát jelenthet a hatalmi beszédhez képest, amennyiben alkalmas hatalmi nyelv dekonstruálására, illetve arra, hogy a hétköznapi tapasztalatát hordozza. Ezzel összefüggésben fejti ki a szerző, hogy a kollektivista/individualista és a regionális/egyetemes szembeállítások kikerülhetetlen ellentétként vannak jelen az erdélyi magyar irodalom értelmezéseiben. Véleménye szerint koherenciát és narratív el-

<sup>5</sup> esetünkben pl. transzilvanizmus, a sajátosság méltósága, kettős kötődés elmélete stb.

<sup>6</sup> „*A kisebbségi irodalomnak tehát három jellemzője van: a nyelv deterritorializálódása, az individualitásnak a közvetlen-politikaira történő rákapcsolódása, valamint a megnyilatkozás kollektív elrendeződése.*”

beszélésmódot csak a „kollektivista” megközelítés képviselőinek sikerült megvalósítani (Sóni, Pomogáts, Görömbei), az „individualista” megközelítés mindent összevetve potenciális narratíva maradt (lásd Cs. Gyimesi Éva munkásságát). Balázs Deleuze-Guattari nyelvmodelljét<sup>7</sup> alkalmazva megállapítja, hogy az erdélyi irodalom dichotóm leírása megreformálható, úgy, hogy a hatalmi tér is megmutakozzon, így a (budapesti) centrum magyar nyelve, a román nyelv, az utópikus, valamint a köznapi kisebbségi magyar nyelvhasználat szintjeit különíthetjük el és ezek együttthatását vizsgálhatjuk (Balázs, Kisebbségkutatás, 2006/2.).

Az erdélyi magyar irodalom önállóságát, önmagában való értelmezhetőségét egyes szerzők egyenesen elutasítják: „*Ha szükségét látjuk, a magyar irodalom különböző kérdéseiről szólva, beszéljünk például akár Erdélyben születő, Erdélyben létező magyar irodalomról, erdélyi származású alkotókról, de ne tegyünk úgy, mintha létezne valamiféle önálló művészi entitással bíró erdélyi magyar irodalom, amelyben a Sepsiszentgyörgyön születő és a Nagyváradon születő alkotásoknak például valami sajátosan más és több köze lenne egymáshoz, mint a Kolozsvárott és a Pécsen születetteknek*” (Elek, 2010, 84.).

Mások, mint például Láng Gusztáv irodalomtörténész, a regionalizmus fontosságát hangsúlyozzák a nemzeti egységbe való szorítással szemben: „*A nemzeti irodalom fogalma, ha rajta valamilyen ideologikus egységet értünk, meghaladott fogalom. Az irodalom egységét csak a nyelv és a formabagományok közös voltában kereshetjük, de ezen belül nagyon sokféle elvárás-típushoz kapcsolódó irányok léteznek. Rétegirodalmak sokasága él egymás mellett, és ezek egyikéről sem állíthatjuk — ha vannak olvasóik —, hogy jogosulatlan. S egyikőtől sem tagadhatjuk meg a nemzeti jelzőt, már persze, ha az irodalom hovatarozásának minősítésére nem elég a jelző szerényebb változata, az, hogy magyar*” (idézi Olasz, 1996, 4.).

A kilencvenes évek elején, közepén a politikai, adminisztrációs korlátok lebontásától az irodalmi életben belüli mozgásszabadság és a literatura saját törvényszerűségeinek megfelelő folyamatok bekövetkeztét prognosztizálták: „*...az irodalmi-szellemi közélet szabad belső mozgásképeségei és mozgásigényei (a nyomasztó primer akadályok híján vagy kevesbedésével) kezdik-kezdhetik végre megközelíteni saját elemi-természetes evidenciáikat. A szellem szabadabb közlekedése megteremti a határon innen és a határon túl zajló irodalmi események, folyamatok, tendenciák szinkroniáját, lehetővé teszi az összmagyar literatúrán belüli különböző stílusáramlatok, ízlésvonulatok, értékszemléletek, műhelyek, intézményes és spirituális csoportosulások, nemzedékek összeépüléseit, a vonzások és taszítások kevésbé kényszeredett viszonylatrendszerének a kifejlődését, az autonómiai és a pluralizmus egyetemesebb léptékű, tisztultabb kibontakozását, az eltérő és a maguk önállóságát munkáló értékfelfogások, gondolkodásmódok szerves és kommunikatív átrendeződését, tagozódását.*” (Bertha, 1996, 10.)

Akadnak olyan szerzők is, akik nem tekintik elsődleges kérdésnek azt, hogy egy adott irodalmi alkotás hol születik, sokkal inkább a mű esztétikai értékelését tartják fontosnak: „*az írónak jó irodalmat kell teremtenie, ami a felvállalt couleur locale*

<sup>7</sup> „*Hejli nyelv itt van; a közvetítő nyelv mindenütt; a referenciatér-nyelv ott; a mitikus pedig azon túl.*”

*elmélet értelmében nem idegen a helyi problémáktól, de nem ragad le a helyi érdekűség provinciálisizmusában és nem áll meg a kisebbségi gondok unalomig történő felhánytorgatásánál.*” Fekete J. Szerb Antal 1934-es irodalomtörténetére is hivatkozik, melyben külön fejezetet szentelt az utódállamok irodalmának, az egyközpontú magyar irodalmat nála is felváltotta a több központ kialakulása. Idézi Béládi Miklós 1982-es irodalomtörténetét, mely a következő nagyon drasztikus megállapítást tartalmazza — hasonlóan Szabédi Lászlóhoz, aki a ’30-as évek „Jelszó és Mítosz” vitájában a transzilvanizmussal kapcsolatban fogalmazott igen élesen: „...a kisebbségi irodalom [...] nem teljes értékű irodalom: a szellemi központtól, az anyairodalomtól elszakadt részirodalom vagy másodrendű irodalom csupán, amely a kényszerűségből csinált erényt, ha képes volt rá, ha alkalma nyílott efféle erőfeszítésre... Változást az idő múlása és a történelmi fordulat hozott: 1945-tel megnyílt a lehetőség arra, megteremtődtek hozzá a feltételek, hogy ezek az irodalmak kisebbségi, másodrendű helyzetükből kiemelkedjenek és nemzetiségi önállóságra, kulturális autonómiára tegyenek szert” (Fekete J., 2003).

Megállapítható, hogy az erdélyi magyar irodalmat kollektivista narratívába helyező irodalomtörténészek a magyar irodalom egysége (Pomogáts szavaival: irodalmi respublica) mellett érvelnek, mindamellet, hogy a helyi színezetet nagyon fontos pozicionáló tényezőként határozzák meg. Az egységes magyar irodalom mellett érvelve Pomogáts szellemi passportról beszél, mely a magyar kultúra és lelkiség bélyegét hordozza. Az irodalmi alkotások minden más „felségjelvényénél” biztosabban jelölik meg kulturális és történelmi közösségünket. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy a kisebbségi helyzettel birkózó magyar irodalmak saját regionális hagyományaikra (Erdély esetében Nagyvárad, Marosvásárhely, Kolozsvár stb.) is kívántak támaszkodni; nem mond ellent, mert ezzel párhuzamosan az egész magyar nemzeti irodalomból is táplálkoznak, nemcsak Balassitól Adyig, hanem az 1920 utáni írónemzedékek<sup>8</sup> is lényeges befolyással bírtak. Idézi Szabó Zoltán Hungarica varietas című 1974-es esszéjét: „Az irodalmi nemzetet — mint minden nemzetet — az a bizonyos, »mindennapi népszavazás« tartja össze. Vagyis egyéni döntések az együvé tartozás mellett. Mibelyt az összetartozás-tudat az írókban, kifejezése a szellemi életben elhalványul, vagy elnémul, az irodalmi nemzet gyöngül, a minőség rokkán, a tehetség elbátortalanodik, az értelem eleven erői elszáradnak, a szellemi élet vérkeringése elakad. A nemzet megszervezi” (Pomogáts, 2011).

Az erdélyi állásfoglalás is érdekes fejlődésen megy át. Már 1922-ben deklarálta a *Hírnök* című újság, hogy a magyar irodalom egy és oszthatatlan. 1936-ban, ahogy a bevezető is említi, Gaál Gábor a *Korunk* élén romániai magyar irodalomról beszél. (Kántor—Láng, 1973, 5.) 1956-ban Hajdú Győző az *Igaz Szó* főszerkesztőjeként még messzebbre megy és nem a nemzeti karaktert, hanem a „kor-

---

<sup>8</sup> „A kisebbségi irodalom nemcsak a Balassitól Adyig tartó tradíciót (tehát az egységes országterület történelmi hagyományait) őrzi, hanem azt a további folytonosságot is, amelyet már Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc munkássága jelöl meg.”

szellemnek megfelelően” az irodalom politikai és gazdasági meghatározottságát emeli ki: „...a magyar nemzetiség irodalma hazánk szocialista kultúrájának szervei része. Fejlődése elválaszthatatlan a romániai irodalom kialakulásától, hiszen közös alapjukat az országunkban ható egyazon általános gazdasági és politikai tényezők alkotják.” 1945 után az írói produktumokat Romániában írt magyar nyelvű irodalomnak titulálják, mely közös törőből fakad a többi nemzeti kisebbségével<sup>9</sup>. A kép tovább tisztul Láng Gusztáv irodalomtörténeti munkássága révén (1971), aki a ’19 után Románia területén kialakuló magyar nyelvű irodalomról szól, mely a romániai társadalmi valóság mellett a magyar kisebbség nemzetiségi helyzete határoz meg — és e két tényező külön-külön is megkülönbözteti a „magyar” irodalomtól. (Kuszálík, 2001, 164-165.)

### Küzdelem és építkezés a múlt hagyományaival/ból

Érdeemes néhány, az 1989-es fordulat előtti időszakra vonatkozó, azonban azon túl is ható megállapítást tennünk.

Balázs hivatkozik Cs. Gyimesi Éva egyik visszatérő kijelentésére az erdélyi magyar irodalom kapcsán, hogy a két világháború közötti spontán kritikai egyoldalúság és a második világháború utáni, hatalmi jellegű baloldali elvárásrendszer hasonló eredményekkel járt az erdélyi magyarság kultúrájára nézve: azonos módon torzították azt (Balázs, Kisebbségkutatás, 2006/2.).

1945 után a cenzúra folyamatosan erősödött, már a II. világháború utolsó évében Mihály király törvényerejű rendelettel tiltotta be a fasizmus szolgálatában álló lapokat. Az újságírói szakma gyakorlása politikai feltételek függvényévé vált, nőtt a betiltott szerzők és könyvek listáját tartalmazó kiadványok oldalszáma. A hatvanas évek meggyésítése következtében — bár összességében enyhülő cenzúráról beszélhetünk — a megyei lapok esetében ismételt intenzívebb ellenőrzésre kerül sor, tekintve, hogy a bukaresti előírásokat a cenzorok helyi szinten voltak hivatottak érvényesíteni. A cenzúra intézményét az 1974-ben megjelent Sajtótörvény szentesíti<sup>10</sup>, a sajtót nyíltan a pártpropaganda eszközévé teszi, megjelöli a kerülendő témák körét, kijelöli a törvény betartásáért felelős személyeket. 1977-ben a cenzúrát hivatalosan megszüntetik, bár ez merőben formális lépésnek tekinthető. Ezt követően az öncenzúra válik uralkodóvá, amit az utólagos — szerkesztést követő, megjelenés előtti — cenzúrázás egészít ki.

„A romániai cenzúra viszonyai közepette az írók, újságírók egy része a kimondhatatlan kimondhatóságával küszködött. A metaforikus nyelvezet használata, az egyet gondolni és

<sup>9</sup> Háttér: Nagy István írószövetségi elnök az RNK íróinak első kongresszusán 1956-ban az RNK nemzeti kisebbségeinek irodalmáról beszél.

<sup>10</sup> 1946-ban a Tájékoztatási Minisztérium keretén belül jön létre a Sajtó főigazgatóság intézménye, mely a megyei, majd tartományi pártbizottságok sajtóosztályaival együttműködve alakította ki a sajtócenzúra aktuális előírásait.

mást írni már-már skizofrén állapotot idézhetett elő, a gondolkodás megkettőzését eredményezhette” (Papp Z. idézi Gáll 1995-ös munkáját<sup>11</sup>). Majd a szerző így folytatja: „Érdekes paradoxon, hogy...valóságigényét éppen ilyen retorikai, poétikai, azaz valóságmegkerülő eszközökkel tudta megvalósítani. Abhoz, hogy egyáltalán megjelenhessen valami, bele kellett menni a hatalom által felkínált játszmahelyzetekbe, együttműködési készséget kellett mutatni” (Papp Z., 2004 a, 56). Mindez elősegítette az irodalom és a filozófia közeledését, mely folyamat a nyolcvanas években éri el a tetőpontját (pl. nyelvfilozófiai kérdések irodalmi környezetben).

Balázs részletekbe menően vizsgálta az erdélyi magyar nyelv uralkodó és konkuráló nyelvváltozatait. Megállapítása szerint a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom többszólamúsága igazolható dolog: mindegyik irodalmi irányzat — az allegorikus helyzetértelmező irodalom, az avantgárd, a klasszikus modernség irodalma vagy a mimetikus (epigon) irodalom különféle változatai — megtalálta vagy létrehozta saját irodalmi intézményeit, vagy helyet kapott például a marosvécsi helikon íróközösségében. A hétköznapi és a bürokratikus nyelvváltozatok szintén önállóságot élveztek a többihez képest. A problémát az jelentette — mellyel a mai napig meg kell küzdeniük az erdélyi irodalmároknak — hogy a hangadó kulturális elit a mitikus nyelvváltozat logikája szerint hozta létre a kulturális kánont, melyet a magyarországi „hősiesség-elvárások” csak megerősítettek. A szerző véleménye szerint a második világháború után — a sztálinista évek alatt — megszilárduló, egyeduralkodóvá váló bürokratikus nyelvváltozat esetében a budapesti maior diskurzus már jóval kisebb befolyással bírt. A „bürokratikus nyelv” lebontását az 1956 után jelentkező — az I. Forrás-nemzedékként aposztrofált — fiatal költők és írók kezdik el (pl. Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár), majd a hatvanas évek közepére vált egyre inkább érzékelhetőbbé az új nyelvezet térhódítása. A hatvanas évek második felétől ugyanakkor újra megfigyelhető egy metaforizált költészeteszmény — a II. Forrás-nemzedék képviselői által —, prózában pedig leginkább az életművén belül, a negyvenes évek végéhez, ötvenes évekhez képest drasztikus fordulatot végrehajtó Sütő András munkásságában. A mitikus, szakrális nyelvváltozat újrafelfedezése történik meg, amelyhez kapcsolódóan a hatvanas-hetvenes évektől kezdve napjainkig — hasonlóan a húszas, harmincas évek tendenciájához — erős presztízstényezőként működött, működik az erdélyi magyar szerzők magyarországi kanonizálása, befogadása. Az anyországi főáramhoz való igazodással szemben azonban az önállóságra törekvés mindvégig érvényesült, alternatívaként fenntartva a jogot a regionális dominanciára. Ezzel magyarázható az a feszültség, ami lépten-nyomon érzékelhető a regionális kánon és a magyarországi értékhierarchia között. Balázs meglátása szerint ezzel összefüggésben megfigyelhető volt a fiatalabb erdélyi írógeneráció „késleltetése”, amely a kilencvenes évek robbanásához vezet: „érett műveik a posztmo-

<sup>11</sup> Gáll Ernő: *Számvetés*. Huszonkét év a Korunk szerkesztőségében. Kolozsvár, Komp-Press.

dern töredezettség poétikájához illeszkedő »minor«, helyi beszédváltozatokat képviselik”. (Balázs, Kisebbségkutatás, 2006/2.)

Az európai irodalom paradigmaváltásait alapul véve, megállapítható, hogy a romantika korabeli ún. herderi fordulat szellemisége élt tovább az erdélyi magyar irodalmi kultúrában az I. világháborút követően, illetve a második világháborút követő egyes nemzedékek munkásságában. A múlt század folyamán átalakult világkép és a filozófiai tendenciák nyomán az egzisztencializmus (Heidegger) és a modern nyelvfilozófia (elsősorban Wittgenstein) tapasztalatait alapul véve történik meg a magyar irodalom heidegger-i (a 2 világháború között Kosztolányi Dezső, József Attila, Szabó Lőrinc munkásságához köthető) és a wittgenstein-i fordulata, mely évtizedes „késéssel” jelentkezik az erdélyi magyar irodalomban. (Pomogáts, Tiszatáj, 1994, 61)

Az I. Forrás-nemzedék képviselői az SZKP XX. kongresszusa után (1956 után) lépnek fel, nem szenvedik meg a korábbi, sztálinista érdekkör személyiségnyomorító politikáját, ugyanakkor társadalmi szerephez sem nagyon jutnak. A közösségi élmények helyett a személyiség, az én belső világa válik kulcstémájukká (viszonyítási pontjuk József Attila, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Krúdy Gyula életműve). Az egzisztencialista filozófia nagy hangsúlyt kap műveikben, bekövetkezik az erdélyi magyar irodalom heideggeri fordulata. Műveiket a játékosság, hangulatiság, formabontás, szubjektív időrend alkalmazása, illúziótlan, racionális világlátás jellemzi (Görömbei, 1984, 73-74.). A nemzedék szerzői 1961–1969 között az Irodalmi Könyvkiadó, majd 1970-től a Kriterion Kiadó Forrás-sorozatában jelentek meg. Azáltal, hogy munkáikban a személyiség vált az írások fő problémájává, megkérdőjeleződött az író közvetlen társadalmi felelősségvállásának szükségessége, ezzel szemben a 40-es évek végén indult erdélyi írók megőrizték elkötelezettségüket a közösség irányába, egész életművük arról tanúskodik, hogy behatóan tanulmányozták az egyén és a hatalom viszonyát és a személyiséget közösségi összefüggésben vizsgálták.

Az 1960–70-es évek fordulójának a magyar kisebbség szempontjából szabadabbnak álcázott légkörében<sup>12</sup> jelentkező II. Forrás-nemzedék (Csíki László, Kenéz Ferenc, Farkas Árpád, Vásárhelyi Géza, Bágyoni Szabó István) esetében a közösségi elkötelezettség és cselekvés felelőssége ismételten jelentkezik, azonban elődeikhez képest szerény, vidéki tanári állásokban dolgoznak. A különféle bizonkodásra okot adó intézkedésekkel (nemzetiségi könyvkiadó alapítása, tv műsor indítása, nemzetiségi érdekvédelmi szervezet alapítása, magyar lapok engedélyezése) megtévesztett romániai magyarságból hatalmas szellemi energiák szabadul-

---

<sup>12</sup> A kolozsvári egyetem beolvasztása már 1959-ben megtörténik, majd 1968-ban végleg megszüntetik az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományt — ezzel párhuzamosan 1957-ben újraindul a *Korunk* és megjelenik a *Napsugár* c. gyermeklap, megalapítják a Kriterion Könyvkiadót, elindul a román televízió magyar nyelvű adása, 1970. okt. 23-án Bukarestben megjelenik *A Hét* című bukaresti hetilap.

---

---

nak fel. Népmozgalom indul, hogy az erdélyi magyarság megismerje saját múltját, kultúráját, ez az időszak irodalmi értékteremtés szempontjából csak a '30-as évekhez hasonlítható.

A hetvenes évek közepétől a román diktatúra magyar kisebbséggel való nyílt szembefordulása az értelmiséget kezdetben az explicit formában kifejezésre kerülő felháborodás felé orientálta, majd a nyolcvanas évek elején az abszurditás művészete kezdett dominánssá válni. A nemzedék jeles képviselői (Balla Zsófia, Mózes Attila, Markó Béla, Egyed Péter, Szőcs Géza) az előttük járók közösségi meggyőződését javarészt illuzórikusnak minősítették és a mindentől független, szabad kreativitás, valamint a művészet totális autonómiája mellett érveltek. Az alkotások tartalmi jegyei háttérbe szorultak, az egyén pillanatnyisága, közérzete dominált, a költészet saját maga tárgyává vált (Balla Zsófia megfogalmazásában radikális költészetről van szó), Bretter György egyéni nyelverteremléssel foglalkozó nyelvfilozófiáját és a posztmodern világlátást sajátjának ismerte el. Jó példája ennek a Kolozsváron szerkesztett Echinoc című többnyelvű egyetemi újság (többek között Szőcs Géza és Egyed Péter szerkesztésében), valamint Cs. Gyimesi Éva irodalomelméleti munkássága.

Ezzel tulajdonképpen párhuzamosan fogalmazódik meg a sajátosság méltóságának<sup>13</sup> követelése. Ehhez kapcsolódóan a hetvenes évek elejétől kezdve az irodalmi alkotások kiemelt témájává válik a személyiség és a hatalom viszonya, az anyanyelvhez való emberi jog kérdése és a sajátosság védelme, annak különféle esztétikai formákban való megszólaltatása. A nemzetiségi elidegenedéssel szembeni fellépés korabeli reménytelenségét jól mutatja az erdélyi írók '80-as évek végi tömeges emigrációja és az, hogy a gondolat alpművei gyakran nem is Romániában jelentek meg (pl. Sütő András könyvei).

Természetesen a kategóriák nem vegytisztán jelentkeznek, átfedések és módosulások mutatkoznak. Így — bár a 20. század harmadik harmadától jelentkező paradigmaváltás során a fő problémává az emberi létezés válik, a művészi alkotással való azonosulás, az emberi nyelv értelmezése<sup>14</sup>, jogosnak tűnik Görömbei megfogalmazása, hogy: „*A hetvenes-nyolcvanas években egymásra torlódó nemzedékeket egyre erőteljesebben közelíti egymáshoz a közös sors, s a természetes klasszicizálódás is*” (Görömbei, 1984, 143).

Ezzel kapcsolatban emeli ki Pomogáts, hogy az értékes műalkotás sohasem egyetlen paradigmához köthető. Lehet öncél, közösségi rítus és kulturális kötőerő. Az erdélyi és partiumi származású írók korábban is vállalták a társadalmi felelősséget és a vele

<sup>13</sup> Gáll Ernő és Sütő András nevéhez köthető elmélet alapján bármely etnikai közösség csak a maga sajátos kulturális értékeivel lehet alkotó részese az emberiség kultúrájának.

<sup>14</sup> A wittgenstein-i fordulat nyelvfilozófiai alapvetése: az emberi létezés valójában a nyelv általi létezés, az irodalom etikai, bölcséleti üzenetével szemben a személyiség közérzete, létfilozófiája prioritást élvez, az irodalmi mű elsősorban nyelvi és poétikai felépítése által létezik, így azzal kapcsolatban a nemzeti felelősség kérdése nem elsődleges.

járó szolgálatot (Kemény János fejedelem, Árva Bethlen Kata, Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, Mikes Kelemen, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Ady Endre). A felelősségvállalás és a közügy szolgálata igen korán jelentkezett, és ezt viszi tovább a Trianon utáni erdélyi irodalom. A két világháború között, és a 2. világháború után is a közösségi felelősség tudata és a közösségi szolgálat erkölcsé hatja át az egész erdélyi magyar irodalmat, mintegy példázva, hogy a herderi, heideggeri és wittgensteini irodalomfelfogás nem csak megfér egymással, hanem szintézisbe hozható. (Pomogáts, Tiszatáj, 1994, 62.).

*„nyilvántartásba vétetett  
gépem számozott járom  
illúzióim nincsenek  
nulla nulla hatvanöt betvenhárom”*

Kányádi Sándor: Elrontott rondó, 1988 (részlet)

Az 1980-as években a magyar kisebbséget érő közvetlen, vagy közvetett támadások következtében számozott kiadványok születtek (1982. Ellenpontok<sup>15</sup>; 1988. Kiáltó Szó), annak ellenére, hogy a rendszer totalizmusa miatt nem fejlődhetett ki egy második nyilvánosság, mint például Magyarországon, vagy más közép-európai országokban. Romániában a hivatalos művelődéspolitikai a megtűrt kategóriát minimálisra szűkítette, melyhez társult az alkotói oldal önkorlátozása, a hivatalos cenzúra megszűntét követően. A Beszélő példájára Nagyváradon megjelenő és mindössze nyolc számot megérő Ellenpontok, mely fő célként tűzi ki az „íróasztalfiókokban elfekvő kéziratok szellemének” felszabadítását, valamint az erdélyi magyarság valós politikai, gazdasági, kulturális helyzetének ismertetését, nagy áttörésként értékelhető. A Szabad Európa Rádióknak köszönhetően a lap nemzetközi visszhangra talált, mely a romániai nyilvánosság átalakulásában döntő fontosságúnak bizonyult, mindezt jól példázza, hogy szerkesztőit (Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és Tóth Károly) — nem akarván mártírokká avatni őket — börtön helyett az ország elhagyására kényszerítik. A váradi kiadvány megszűnését követő pauza után — immár magyarországi sokszorosítással — jelenik meg 1988-ban a Kiáltó Szó, Balázs Sándor kezdeményezésére. A román diktatúra és asszimilációs stratégia által identitásában megrengetett erdélyi magyarság — az emigrációs hullám közepette — a reménytelenség és magára hagyottság démonjával küzdve a Kós Károly-i hagyományokból kiindulva az izoláció ellen lép fel és párbeszédet kezdeményez a román demokratikus erővel. A

---

<sup>15</sup> Nagy valószínűséggel a kiadvány következtében rendelik el a sokszorosító gépek belügyminisztériumi engedélyeztetését és az írógépek évenként felülvizsgálatát.

---

---

kiadvány szűk körű terjesztése és a politika korabeli fejleményei<sup>16</sup> miatt az áttörést ez a kezdeményezés sem hozta meg. (Győrffy, Korunk, 2006. október)

### **A romániai sajtó — a magyar kisebbség sajtója: harmadik újakezdés (1920, 1945, 1989)**

A rendszerváltás idején, a nyilvánosság szerkezetének átalakulása, átalakítása során nagy kihívás volt a közéletet alakító intézmények és személyek számára annak a nyelvnek és hangnak a megalkotása, megtalálása, mely képes a valóság, a mindennapi élet átalakulásának reprezentálására — amely már nem hordozza ideológiai terheit. Az újságírói, szerkesztői szerep új kontextusba került, újfajta kapcsolatoknak kellett kiépülnie, megerősödni a média világán belül és a médiatársadalom viszonylatában is. Az átmenet, a múlttal való szakítás nem zökkenőmentes.

Papp Z. hívja fel a figyelmet Marian Petcu írására, melyben a romániai újságírás átpolitizáltságára figyelmeztet, arra, hogy az újságírók a hatalom melletti, vagy ellenzéki politikai szervezkedésekben vesznek részt, ezzel torzítva a szakma társadalmi hasznosságát. Ugyanakkor az átlagember a rendszerváltást követő húsz év alatt kialakuló politikai rezisztenciája a média bulvárosodásának irányába ható erő (Papp Z., 2004a, 60.).

Az írott sajtó privatizációja a kilencvenes évek elején lezajlott, ezt követően a piac szabályozó mechanizmusa érvényesült, a lapoknak az állami szabályozás alá vont audiovizuális média jelentette a legkomolyabb kihívást.

Az 1989 decemberében alapított Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), mint a romániai magyarság nemzetiségi közképviselési és érdekvédelmi szervezete a magyar napilapok és folyóiratok (a rádió- és televíziócsatornák működtetése mellett) kiadását alapvető célként fogalmazta meg. Papp Z. a rendszerváltást követő időszak sajtótörténeti korszakolására a következő felosztást javasolja. Az első, a forradalom kitörésétől 1991-ig tartó időszakot a „robbanás” jellemzi, mint azt Kuszálík 2001-ben kiadott sajtóbibliográfiája alapján megállapíthatjuk: a magyar nyelvű lapok alig egy év alatt megötszöröződtek. 1989-ben 28 kiadvány, 1990-ben 164 kiadvány volt elérhető (Kuszálík 2001b, 7.).

A korábban tabunak számító témák előtt megnyílik a sajtó nyilvánossága, az erdélyi (romániai) magyarság a szocializmus nemzethatárokat negligáló ideológiájától megszabadulva újradefiniálhatja identitását. A '89 előtt létező lapok jellemzően megváltoztatják a nevüket és 1990 májusában megalakul a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE). Ebben az időszakban külföldi tőke nem

---

<sup>16</sup>Grósz Károly és Ceaușescu 1988. augusztusi, aradi találkozója szertefoszlatta az ábrándokat.

---

---

jelenik meg a román sajtópiacon, a régi lapokat a volt újságírók, az újakat gazdasági társaságok birtokolják.

Az ország gazdasági helyzetének romlása azonban gyorsan érezteti hatását, a lapalapítások üteme lelassul, a Duna Tv erdélyi foghatóságával a magyar nyelvű írott sajtó komoly konkurensre akad, a román nacionalizmus megélenkül és az 1992-es népszámlálás nem igazol 2 milliós romániai magyarságot.

Ez az 1991–1993 közötti időszak a hanyatlás korszaka, melyet 1998-ig egy lassú konszolidáció követ. A normalizálódás keretében Kolozsváron (1993-tól az egyetem magyar tagozatán) és Nagyváradon beindul az újságíróképzés — korábban Székelyudvarhelyen pedig alapfokú újságíró tanfolyamot szerveznek. Új helyzet állt elő azáltal is, hogy az 1996-os választásokat követően az RMDSZ kormánypártként politizálhatott. A szerző a romániai magyar sajtónyilvánosságot vizsgáló disszertációjában az új évezredtől kezdődően konfrontatív professzionalizációról beszél, melynek kezdő időpontját a Krónika című napilap megjelenéséhez igazítja, tekintve, hogy az erdélyi magyar médiában megfigyelhető politikai párhuzamosság terén ezzel az RMDSZ hegemoniájának vége szakad, és ezen a fronton is versenyhelyzet áll elő. Ebben a szakaszban jelenik meg a külföldi tőke, elsősorban az aradi és temesvári lapok esetében, illetve elindul az egyik legsikeresebb romániai magyar nyelvű internetes újság, a Transindex, mely elsősorban a tematizálással és magas szakmai nivójával segítette a romániai sajtó és sajtónyilvánosság fejlődését, szélesítését. A szerző kiemeli, hogy a rendszerváltást követően a '90-es évek végéig a romániai magyar elit homogén kisebbségi-etnikai neurózisra épülő diskurzust<sup>17</sup> folytatott, melyet a sajtó közvetített és erősített fel. A jelenség visszahatott és a konfliktusok kerülésében, az egység idealizálásában öltött testet. Történt mindez annak ellenére, hogy mind az erdélyi magyarság, mind az erdélyi magyar sajtó nagyfokú rétegzettséget mutat, ez törvényszerűen vezetett feszültségekhez. A hagyományos — országos szinten uniformizált nézeteket valló — erdélyi újságírás újrafogalmazását nemcsak a versengő politikai színezet, hanem a kilencvenes években szocializálódott újságírógeneráció megjelenése is biztosítja. Papp Z. véleménye szerint ez a kisebbségi ethoszt önmagában nem írja felül, csak a professzionalizáció magasabb szintjét biztosíthatja (Papp Z., 2004a, 68-71.).

Gyarmath Jánosnak a *Romániai Magyar Szó* főszerkesztőjének a transindex.ro kérdésre adott válasza rávilágít arra, hogy az új évezredtől az erdélyi/romániai magyar sajtó tulajdonosai között jelentkező külföldi tőke alapvetően módosítja a kisebbségi sajtó szerkezetét: „Egyértelmű..., hogy a 2000. évvel nagyjából bezárult a hazai magyar sajtó... romantikus korszaka, amelyre az volt többnyire a jellemző, hogy csaknem

---

<sup>17</sup> Ez jellemzően az országos lapokban megnyilvánuló reprezentatív nyilvánosságban volt tetten érhető: többes szám első személy használata, tabutémák (különbözőség), az elhallgatási spirál jelensége stb. — (ál)viták elsősorban a „lokálisan szétterjedő nyilvánosság terén valósultak meg”: RMDSZ-en belüli és a párttal szembeni viták.

---

---

*minden szerkesztőség amolyan kis újságírói köztársaság volt... kiadók megvételével vagy azok megteremtésével a döntés az újságírók, azok választott képviselői kezéből átkerül a befektetők, a piacorientált menedzserek kezébe”* (transindex.ro, 2001).

Témánk szempontjából fontos kiemelni a romániai magyar sajtó nagyfokú literaturizáltságát, annak a nézetnek az uralkodó mivoltát, mely szerint az újságírás a szépirodalom vonzáskörébe tartozik. Ez a két világháború közötti időszakban az erős irodalmi befolyás következtében kialakuló szemlélet tekinthető egy olyan jelenségnek, mely egyfelől magas nívót követel meg az irodalmi lapoktól, másfelől nem biztos, hogy jó hatással van a sajtópaletta más irányultságú orgánumainak szerkesztési, szervezési gyakorlatára. Utóbbi komoly problémaként vetődött fel a kétezres évek elején<sup>18</sup>, amikor is megfogalmazódott, hogy amennyiben a sajtó részéről megmarad az elitnek szóló beszédmód dominanciája, fenn áll annak a veszélye, hogy a tömegkultúra-fogyasztás során a magyarság a többségi román nyelvű műsorokat, sajtótermékeket fogja választani.

A diskurzus alapvető sajátossága az igenlés és a kisebbségi neurózis. Az igenlés a mindenkori kisebbségi vezetők, véleményirányítók „hatalmának” legitimálásában érhető tetten, míg a kisebbségi lét dramatizálása neurotikus tünetként identifikálható (Magyari, Médiakutató, 2000. ősz).

A sajtó irodalmi meghatározottsága — történelmi tapasztalatokból kiindulva — minden valószínűséggel kapcsolatban áll a magyar kisebbség politikai képviseletének hatékonyságával. Az 1920-as években a kisebbségbe került magyarság politikai képviselete elégtelennek bizonyult, a kényszeres regionalizmusára értékétként tekintő erdélyi magyar irodalom hatósugarát sikeresen tágította. Történelmi jelentőségű szerepet töltött be a magyar kisebbség tudatformálásában, megváltozott helyzetének elfogadtatásában, közéletének megszervezésében, mellyel párhuzamosan az erdélyi irodalmi sajtó is gyors fejlődésnek indult. Azáltal, hogy az I. világháborút követően az anyaországi sajtótermékeket kizárják Erdélyből, egy másik kényszerítő erő is jelentkezik, mely ezt a hatást fokozza. A trianoni trauma után így az erdélyi magyar irodalom válik — a pártpolitikai kudarcok okán — a nemzetiségi-történelmi tudat, a kisebbségi lét elfogadásának legfontosabb alakítójává, azáltal, hogy oktatási és tudományos intézmények feladatait is felvállalja. A nemzetiségi közélet megszervezésével párhuzamosan azután az irodalmi sajtó és a közélet is gyors fejlődésnek indult.

Ambrus szerint — Molnár Gusztáv *Limes* című, 1989-ben napvilágot látott szamizdat kiadványa után — az erdélyi magyar sajtó a transzcendens reményrealitásában gyökerezik: a 89-előtti diktatórikus rendszer struktúrájára épül (ami a területi, regionális felépítését illeti), ugyanakkor a két világháború közötti idealista nézőpontot igyekszik felvenni és azt a piacgazdaság profitszemléletéhez igazítani. Ebből ered többek között a nehéz, feszültségteli állapot, hiszen a lapkiadók

---

<sup>18</sup> *Magyarság a médiában* c. vitafórum, 2000. április, Budapest.

többnyire gazdasági társasági formában működnek, a szerkesztőségek ugyanakkor a kisebbségi sajtó krenneri elvárásainak is igyekeznek megfelelni<sup>19</sup>.

Ambrus megerősíti Magyarai azon véleményét, hogy az erdélyi magyar sajtót leginkább a literaturizáltság és az aprofesszionalizmus jellemzi. Véleménye szerint az, hogy az erdélyi médiában a szépirodalom súlya napjainkban is jelentős, történeti, sajtótörténeti folyamatok eredménye. A trianoni döntést követően az értelmiségi elit az irodalom identitást megőrző szerepét egyöntetűen elfogadta, bizonyos időszakokban elvárásként is megfogalmazta a literatúrával szemben. Az 1920-as évektől a sajtó segítségével sikerült a közösségi és a magyar kulturális élet újraszervezése, miközben a média és az irodalom (vagy a nemzetiségi kultúra más platformjai) nagyon szoros interakcióba lépett egymással, melynek az lett a máig ható következménye, hogy a közéleti média mozgásteret beszűkült<sup>20</sup>. Ezt a tendenciát jól példázza a két világháború közötti Erdély talán két legjelentősebb kiadványának, a *Brassói Lapok*nak és a *Keleti Újságnak* a kisebbségi, művelődés-szervezési intézményként való funkcionálása. Az előbbi a hagyományos transzilvanista ideológia megreformálása kapcsán kirobbant Vallani és vállalni vitasorozat országos méretűvé tételével (1929) és az antifasiszta gondolat köré szervezett Vásárhelyi Találkozó (1937) gondolatának felkarolásával, utóbbi a *Napkelet* című irodalmi folyóirat (1920–1922) kiadásával és a *Korunk* 1926-os indulásakor az új folyóirat számára előfizetők toborzásával bizonyította a magyar kisebbségért érzett felelősség univerzalizmusát.

Ez a fajta igazodás vezet el a Papp Z. által a rendszerváltás utáni erdélyi magyar sajtóban megfigyelhető keretizmusnak nevezett jelenséghez. A jelenség lényege, hogy míg '89 előtt a sajtónak az RKP által megfogalmazott kommunista ideológiához kellett igazodnia, addig a plurális társadalom reorganizációját követően restaurálódott a Trianon előtti magyar sajtó töredezettsége: a közösségi és médiaetika állandó konfrontációja. A román többség nacionalizmusára válaszul — a húszas, harmincas évek elitista, literaturizált sajtójára jellemző védekezési mechanizmus kezdett ismét működni, amely a kisebbségi állapotot megtestesítő újságírásban ölt testet. A kisebbségi ideológia tudatos, öntudatlan elfogadása viszont keretek közé szorítja az újságokat, hiszen a szakma által előírt játékszabályok nem minden esetben illeszthetők össze a közösség védelmével (Ambrus, 2009, 21-35.).

---

<sup>19</sup> Krenner Miklós a húszas években megfogalmazott elvárásai az erdélyi sajtóval kapcsolatban a következők: „1. mindenik lap szolgálja tisztességgel a maga különálló céljait; 2. de egyik se feledkezzék meg arról, hogy kisebbségi léthelyzetben közös célkitűzések is hárulnak mindenkire; 3. és ezeket nem szabad az üzleti érdekeknek alárendelni.”

<sup>20</sup> Jellemző a 2. világháború közötti sajtóélet idealizálása (lásd: *Nyolcvan év*, Krónika, 2000. 07. 14.) és ezzel párhuzamosan az ezredfordulón jelentkező új nemzedék (főként a „Helyőrség”) bírálata pl. Az *Ivószövegség utánpótlása* (Krónika, 2000. 07. 20.) vagy *Költői tüzek melege* (Krónika, 2000. 06. 15.).

---

---

Az Udvardy Frigyes által összeállított kisebbség történeti kronológia (1990–2006) alapján rekonstruálhatóak az irodalmi sajtó szempontjából releváns események. Az erdélyi időszaki sajtó átalakulása a temesvári eseményekkel együtt forradalmi lendületet vett. 1989. december 22-én még a *Vörös Lobogó*, *Vörös Zászló* stb. rá egy napra pedig a *Jelen* és a *Népújság* jelenik meg. Az *Utunk* (és a *Haza Sólymai*) címváltás előtti utolsó lapszámait bezúzzák. Egyre-másra jelentek meg a magyar nyelvű lapok, a *Kriterion* elkezdte megjelentetni a korábban betiltott műveket és a bukaresti televízió magyar adást tűzött műsorára. A nemzetiségpolitika azonban, mint az rövidesen beigazolódott, gyökeresen nem változott meg. A nyomtatott sajtót elsősorban a papír árának drágulása és a megemelkedett nyomdaköltségek sújtották — ez alól kivételt képeztek a román állam által támogatott kormánypárti lapok. A partiumi magyarság számára nagy jelentőségű *Kelet—Nyugat* című irodalmi-művészeti-közéleti (1990–1996) lap több hónapra felfüggesztette a megjelenést. Az Írószövetség a lapjai (többek között a *Helikon* és a *Látó*) finanszírozásához a kormánytól kért segítséget, azonban a megítélt támogatás folyósítását az új kormány<sup>21</sup> befagyasztotta. A *Látó* a következő felirattal jelent meg 1990. decemberében: „*Folyóiratunk mindaddig felfüggeszti megjelenését, amíg a kormány nem hoz határozatot a kultúra támogatásáról*”. A *Helikon* az 1990. évi utolsó számában, szerkesztőségi nyilatkozatban közölte, hogy a lap 1991 januárjában is megjelenik, viszont tekintettel a sztrájkra, egy-két szám kimaradása várható. 1992-re a *Helikon* már csak kéthetente tud megjeleni, a *Látó* pedig csak alapítványi támogatással tudja biztosítani a rendszeres, havi megjelenését. Innentől kezdve a szépirodalmi és kulturális lapok szembesülnek azzal, hogy — politikai csatározások keresztüzében — egyre inkább ki vannak szolgáltatva a pályázati rendszer keretében lehívható támogatásoknak. 1993 júniusában polgármesteri rendelettel a *Helikon*, a szintén írószövetségi, román *Apostrof*, valamint a *Korunk* szerkesztőségét kilakoltatták Kolozsvár központjában bérelt székházukból és egy elhanyagolt házba költöztették őket. A bérleti díjak emelkedése azonban más helyi lapokat is súlyosan érintett (*Művelődés*, *Szabadság*, gyermeklapok), ezért a Magyarok Világszövetsége magyar sajtóház felállítás céljából még abban az évben adománygyűjtésbe kezdett. A magyar lapok '89 utáni gyors felfutása után a lapterjesztés elégtelensége, — az irodalmi intézmények megszaporodásával párhuzamosan — az előfizetők alacsony száma és a piaci kihívások miatt, a megszűnések is viszonylag gyorsan bekövetkeztek (pl. kolozsvári *Jelenlét*). Egyes lapok (pl. *Helikon*) működésének felfüggesztése 1993-ban is napirenden volt. „...*A lapok megszűnnek, alig van előfizető, nagy mulasztás, hogy az RMDSZ nem szervezte meg a terjesztést. Olyan városba, ahová azelőtt ezerötszáz Utunk, most tíz-húszer Helikon sem jár. Az anyagi gondok mellett az érdeklődés is csökkent*” (Szócs, RMSZ, 1993. május 13.).

Az egykori *Utunk* szerkesztőségi tag Bágyoni Szabó 1996-ban arról tudósít, hogy „*Volt olyan időszak, amikor a kilenc főállású szerkesztő kilenc hónapon át nem ka-*

<sup>21</sup> 2. Petre Roman kormány: 1990. június 28. – 1991. október 16.

*pott fizetést*” (Bágyoni Szabó, Új Magyarország, 1996. 05. 18.). A saját problémákkal való küzdelem ellenére az erdélyi sajtó folyamatosan figyelemmel kíséri a magyarországi sajtótörténeteket, 1995-ben többek között a *Helikon*, a *Korunk* és a *Látó* főszerkesztői nyilatkozatukban adtak hangot aggodalmuknak azzal kapcsolatban, hogy a „Magyarországon megjelenő irodalmi és kulturális lapok között az utóbbi időben megindult az egészségtelen kiszorítás, amely nem az érték, hanem az irányzat alapján kíván egyeseknek előjogokat biztosítani, mások rovására.” (Új Magyarország, 1995. 11. 22.)

2005-ben a román művelődési minisztérium hatáskörébe tartozó magyar nyelvű folyóiratoknak támogatást nem ítélték meg. A civil társadalmi szervezetek küldötteiből álló bizottság a döntést azzal indokolta, hogy a magyar nyelvű újságok más forrásokból is szereznek támogatást. A döntés ellen a *Korunk*, a *Művelődés* és a *Látó* főszerkesztői nyilatkozatban tiltakoztak. A helyzet paradox voltára *A Hét* felelős szerkesztője (Parászka Boróka) hívta fel a közvélemény figyelmét, aki kiemelte, hogy az Illyés Közalapítvány (IKA) azért nem ad támogatást, mert az adott újság a román kormánytól is kap, ez utóbbi pedig azért nem, mert a magyar folyóiratokat a *Communitas* támogatja. Markó ebben az évben mond le — funkcióhalmozása után — a *Communitas* elnöki tisztjéről és a *Látó* főszerkesztői pozíciójáról.

A kilencvenes években Kolozsvár kulturális hegemoniája megszűnt. Szócs István író és kritikus 1996-ban ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „Régen Kolozsváron minden keresztülment... Ma az irodalom helyzete áttekinthetetlen: legalább négy olyan vidéki központ is kialakult — például Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Marosvásárhely, Nagyvárad —, amelyek mozgékonyabbak s talán termékenyebbek is mint Kolozsvár. Csakbogy önzőbbek is: csak magukat veszik tudomásul...” (Orient Expressz, Bukarest, 1996. február 28.)

A forradalom kirobbanásának napján Romániában 31 magyar (vagy két-nyelvű) sajtótermék jelenik meg, ebből számunkra az *Utunk* és az *Igaz Szó* szép-irodalmi, a *Korunk*, mint (néhány korszakában fontos irodalmi publikációkat közlő) társadalomtudományi és az *Echinox* című kolozsvári diáklap a fontos. A Kuszálík által elvégzett adatgyűjtés a '89 utáni tíz évet<sup>22</sup> vizsgálva 935 tételt sorol fel (szemben az 1940–89. közötti 690 darabbal), ami a címváltások és újraalapítások figyelembe vételével is tekintélyes szám. Megállapítása szerint az 1940. 08. 31. — 1989. 12. 22. közötti időszak történelmileg több részre bontható, sajtótörténetileg azonban egységes évtizedekről van szó, amikor a politika közvetlen nyomást gyakorolt a médiára<sup>23</sup>. Ezzel szemben a demokratikus (?) körülmények

<sup>22</sup> A vizsgálat eredetileg az 1989. 12. 23. — 1997. 06. 30. közötti időszakra irányult, melyet a kutató további másfél évvel hosszabbított meg.

<sup>23</sup> Kuszálík felsorolásában a sajtót közvetlenül befolyásoló események: a nyugatra haladó front nyomában érkező szovjet hatalom; a népi demokrácia térnyerése, a vallási törvények meghozatala, a baloldali pártok egységesítése, az '50-es évek területi

között a sajtóélet változásait nem közvetlenül a politika, hanem a közélet és a gazdaság változásai alakítják (pl. a Ceaușescu-éra napi 2 órás magyar adása helyett, a kilencvenes években 5-6 hazai és több külföldi televíziós csatornával kellett megküzdjön a nyomtatott sajtó). A közel ezer kiadvány 5,77%-a irodalmi, művelődési, kulturális témájú (pl. 40,2 % ifjúsági és gyermeklap, 12,57% szórakoztató kiadvány), ami jól mutatja, hogy egy megélenkülő irodalomszervezési gyakorlat jelenik meg a kilencvenes évek Erdélyében, melynek azonban szembe-sülnie kell a piacgazdaság törvényszerűségeivel (Kuszálík, 2001b, 7-10.).

### Hivatkozások

- Ambrus Attila: Lapok az erdélyi magyar sajtó történetéből (<http://www.prominoritate.hu>).
- Bágyoni Szabó István: *Műhelylátogatóban Kolozsváron* (Új Magyarország, 1996. május 18.).
- Balázs Imre József: *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban* ([www.hhrf.org/kisebbssegkutatas](http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas)).
- Bertha Zoltán: *Pillantás a mai erdélyi magyar irodalomra* (Bárka, 1996. 3-4. szám)
- Deleuze, Gilles — Guattari, Félix: *Mi a kisebbségi irodalom?* (Ex Symposion, 2003. 44-45. szám, 1–9.)
- Elek Tibor: *Lírai kötetekben és magánutakon Erdélyben* (Bárka, 2010. 2. szám).
- Fekete J. József: „*Riszálás megy az irodalmi foci pályán*” (Virtuális konferencia, UngParty, 2003. január — [www.hhrf.org](http://www.hhrf.org))
- Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1984).
- Gyórfy Gábor: *Két erdélyi szemizdat kiadványról* (Korunk, 2006. 10. szám).
- Gyórfy Gábor: Romániai magyar sajtótörténet 1944–1989 (<http://lexikon.adatbank.ro>).
- Hall, Stuart: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus* (Osiris Kiadó, Budapest, 1997., 83)
- Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944–70*. (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973).
- Kuszálík Péter: *A hátsó udvarban*. Széjgyezetek az erdélyi sajtó és irodalom történetéhez (Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001a).
- Az erdélyi sajtóról* (Krónika, 2000. 11. 30. a) 204-205.
- Tempora mutantur* (Krónika, 2000. 06. 08. b) 164-165.
- Kuszálík Péter: *A romániai magyar sajtó 1989 után* (Teleki László Alapítvány Könyvtára—EME, Budapest—Kolozsvár, 2001b).
- Magyar Tivadar: *A romániai magyar média* (Médiakutató, 2000. ősz).
- Olasz Sándor: *Helyzetkép a határon túli magyar irodalomról* (Bárka, 1996. 3-4. szám).

---

közigazgatási változásai, a szovjet típusú rajoni rendszer bevezetése, az 1968-as megyésítés stb.

---

Papp Ágnes Klára: *A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta modellig*. A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkolonális kritika tükrében (Bárka, 2010. 3. szám).

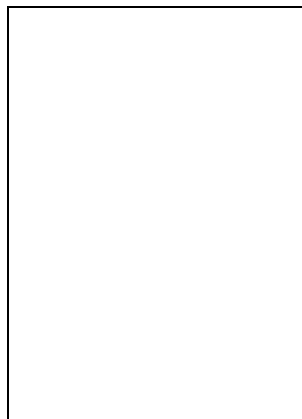
Papp Z. Attila: *A romániai magyar sajtóvilvánosság a kilencvenes években. A működtetők világa* (doktori disszertáció, ELTE, 2004).

Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom* (Bereményi Könyvkiadó, Irodalomtörténeti kismonográfiák, 1992).

Pomogáts Béla: *Erdélyi gondolat — erdélyi irodalom* (Tiszatáj, 1994. február).

Pomogáts Béla: *Irodalom — mindennapi népszavazás*. Elhangzott a XXII. Berzsenyi Helikon Napokon, 2010. május 7-én.) (Várad, 2011. 1. szám).

Szőcs István: *Gazdátlan sajtó* (Romániai Magyar Szó, 1993. május 13.).



Erdélyi magyar irodalmi folyóiratok

